

A türtaioszi hang

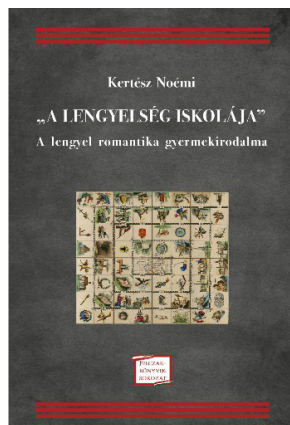
Kertész Noémi: „A lengyelség iskolája” A lengyel romantika gyermekirodalma. Budapest, Rézsong Kiadó, 2018. 200. (Felczak-könyvek sorozat)

A hazafias költészetet nevezték el a lengyel irodalomban a legendás spártai költőről. A barokk és a felvilágosodás még nem ismerte ezt a hangot, a Lengyelország felosztása után született romantikus költők alakították ki, Mickiewiczssel az élen. Ez persze nem jelenti azt, hogy csak a romantika korában szólalt meg. Bár a pozitívizmus korában elhalkult, a sienkiewiczzi utóromantikában még közérthetőbb lett (hisz a romantikus történelemszemlélet leegyszerűsített változatát kínálta – *nevelő célzattal*), majd a XX. században is többször visszatért: az első világháború végén a függetlenségi harc, a második világháborúban az ellenállás parancsa adott aktualitást neki, végül Jaruzelski, aki a katonai diktatúra bevezetésével a lengyel nemzeti mitológia sötét oldalára került, ösztönözte a lengyel költőket e hagyomány újraértelmezésére.

A magyar irodalomban is közsímet a jelenség, bár nem nevezik így. A névadó Türtaiosz költeményeivel buzdította harcra a spártaiakat, ebben az egyetlen szerepben vált halhatatlanná. A leggyakrabban emlegetett alapszöveg azonban nem hozzá, hanem Horatiushoz köthető. A rómaiakhoz (*A szép erényről*) című ódájában spártai erényekre tanít „minden megedzett, harcra nevelt fiút”, azzal buzdítva őket, hogy „dics és dicsőség halni a nemzetért”.¹ A „félénk legényt” is eléri a végzet, de nem vár örök élet a hősök Walhallájában arra, aki dicstelenül hal meg. Ez a sor *Mily dicső a hazáért halni* formában tért vissza Danilo Kišnél egy elbeszélés címében, amely aztán Esterházy Péter műveiben is fontos szerepet játszott.

Hogyan változik ez a hang, ha nemcsak a harcosokat kell buzdítani a döntő ütközet előtt, hanem az egész nemzetet fel kell készíteni arra, hogy akkor se adja fel a függetlenségi ethoszt, ha a birodalmak túlereje miatt csak a következő nemzedékeknek lehet esélyük arra, hogy elérjék ezt a célt? Ilyenkor ellenséges környezetben kell átadni az értékrendet és a küldetés tudatot az új generációknak. A felkelések közti erőgyűjtés időszakában többet tehet a nemzeti ügyért a lengyel anya, mint a lengyel lovag. Kertész Noémi monográfiája Mickiewicz *A lengyel anyához* című versére való hivatkozással indul, melyben a költő a szókratészi didaktikus iróniánál végletesebb, biztos pontot nem ismerő, parttalan romantikus iróniával arra buzdítja a hagyományok átadóit, hogy játék helyett láncot és bilincset adjanak a gyerekeiknek, így készítsék fel őket arra, hogy „névtelen áldozatként” vegyenek részt „a lengyelség nagy misztériumában”.

Lengyelország felosztása után családi körben kellett hagyományozni azt a kánont, amely lehetővé teszi az identitás megőrzését (akkor is, ha ez áldozatot követel). Megfelelő olvasmányok kellett ahhoz, hogy a különböző államokhoz került területeken

¹ HORATIUS, 1989. 84–85.

feelnövő gyerekek hasonlóan lássák a nemzeti múltat, a hagyományokat, a lengyel karaktert, s meg tudják őrizni „*a mind kulturális, mind pedig geográfiai értelemben egységes hazza képét*”. (7.) Ez egyrészt felértékelte, másrészt átalakította, ideologizálta a gyermekirodalmat. Az erre specializálódott szerzők köre valamivel később alakul ki, mint Nyugat-Európában, így ez időben egybeesik a romantika kibontakozásával.

Bár a gyermekirodalom művelőinek nem volt olyan kultuszuk, mint a romantikus váteszeknek, nekik is hasonló küldetésstudatuk volt, és nagyon jól felkészítették a legifjabb korosztályokat arra, hogy néhány évvel később Mickiewicz és Slowacki lelkes olvasóiként avattassanak be a lengyel nemzeti misztériumokba. Kertész Noémi nagyrészt elfelejtett szövegekből álló korpuszt teremt és vizsgál alaposan – csatlakozva azokhoz a kutatókhoz, akik az elit irodalmon kívül álló anyag vizsgálatával jutnak fontos következtetésekre –; azt mutatja be, hogyan válnak „*a lengyelség iskolájává*” az 1820-as évek és az 1863–64-es felkelés között íródott „*versek és tanmesék, útirajzok és történelmi olvasókönyvek, életképek és mondák, népi mondókák és társasjátékok (!)*”. (11.) Ezt az anyagot korábban inkább pedagógiai és irodalmi szempontból vizsgálták, a szerző szempontjai – eszme- és művelődéstörténet, a kulcsművek és a fő tendenciák szerepe a nemzeti tudatformálásában – háttérbe szorultak. Pedig a kortársak rögtön felismerték a jelentőségét, az első kritikusok között a legnagyobb nevek is megtalálhatók.

A történelmi hátteret vázoló fejezetből feltérképezhetjük azt a világot, amelyet a legtöbben Spiró György *Az Ikszek* című regényéből ismernek (néhány szereplője itt is felbukkan), ezt követi a tudománytörténeti áttekintés. Nemcsak a lengyel romantikus kánonba tartozó alpművek, hanem a gyermekirodalom kezdetei is az Orosz Birodalomhoz köthetők. Bármilyen furcsán is hangzik, ha a lengyel gyermekirodalmat akarjuk értelmezni, a történelmi kontextus mellett a cenzúra nyomásával is számolnunk kell. I. Sándor nemcsak cárja, hanem alkotmányos uralkodója is volt a Kongresszusi Királyságnak, vagyis itt még megmaradt valami a lengyel államiságból. A gyerekekhez forduló írók így egyrészt lojalitást hirdettek, hisz a lengyeleknek Varsóban volt veszténivalójuk, másrészt a cenzorokat kijátszva próbálták szétválasztani az állam és a nemzet fogalmát, azt sugallva, hogy az utóbbihoz kell hűnek maradni akkor is, ha a kettő szembekerül egymással.

Így már érthető, hogy a gyermekirodalomban is ugyanazok a korszakhatárok, mint az elit irodalomban: az 1830–31-es felkelésig tart az első korszak, a következő pedig az 1863–64-es felkelés leveréséig, amellyel le is zárul a romantika. A gyermekirodalom első, varsói évtizedében kedvező feltételek mellett születtek meg az első művek, kritikák, folyóiratok. Igen figyelemre méltó, hogy már a kezdet kezdetén kimutatható az a sajátos kettős kódolás, amit a szocialista irodalmi életben fejlesztettek tökélyre a játékszabályokat jól ismerő, talán néha ki is játszó rutinos irodalmárok.

A témánkhöz tartozó első író, Klementyna Hoffmanowa jó példa a sikeres önmegvalósításra: a maga erejéből teremtett anyagi biztonságot, független értelmiségi egzisztenciát, ugyanakkor hazafias küldetését sem hanyagolta el. Az *Egy jó anya emlékei* hősnője ragaszkodik az anyanyelvhez, ápolja a nemzeti hagyományokat, de nem csak a Haza, hanem az Uralkodó szeretetére is buzdít. „*A hatalom birtokosai a lojalitás posztulátumát és a társadalmi rend apológiáját olvasták ki*” műveiből, „*az olvasók viszont a burkoltabb formában jelenlevő hazafias útmutatásait keresték.*” (51.)

A költészetben Stanisław Jachowicz játszott úttörő szerepet, aki az 1830–31-es felkelés idején kihasználta azt, hogy megszűnt a cenzúra, és már azt magyarázta a gyerekeknek készült napilapjában, hogy miért van szükség fegyveres harcra. A felkelés

leverésével természetesen véget ért lapszerkesztői pályája. Kertész Noémi kiemeli az anyagból az öt legsikeresebb művet, bevezetve három új szerzőt, akinek nem ez volt a fő műfaja, mégis több nemzedék történelmi tudatát alakították a *Történelmi énekek*, akárcsak a *Dobromili Zarándok, avagy falusi tanítások* és a *Lengyelország története közérthető formában elbeszélve*. Akik meg akarják érteni a lengyeleket, buzgón olvassák Mrožeket, Herbertet és Norman Daviest, de lehet, hogy pont ezek a Kertész Noémi által kiemelt művek a hiányzó láncszemek, kiegészítve a monográfia gondosan válogatott illusztrációival (ahogy az Esterházyt olvasó lengyeleknek is hiányzik az *Egri csillagok*).

Nemcsak azt tudhatjuk meg a monográfiából, hogyan alakult ki a lengyel történelmi tudat, hogyan folyt a múltra vonatkozó ismeretek népszerűsítése és tendenciózus átadása, hanem a kultusz bizarr változataira is találunk érdekes példákat. Ilyen a hazafias arisztokrata Izabela Czartoryska Sybilla-szentélye, melyet a puławyi kastélyában alakított ki, itt helyezte el szorgosan gyűjtött nemzeti ereklyéit „*Vitéz Boleszló földi maradványaitól*” (95.) „*Kościuszko fogságban faragott elefántcsont vázájáig*”. (97.) Aligha találunk jobb példát a nemzeteszme szakralizálására e nemzeti zarándokhelynél. Még ennél is meglepőbbek az 1820-as években elterjedt hazafias társasjátékok, melyeket oktatási segédletként is használtak. Nemcsak kártyákat készítettek, melyekből kirakható a kronológia, hanem táblajátékokat is. Klementyna Hoffmanowa *Assarot* néven ismert történelmi társasjátékáról részletes elemzést olvashatunk. Bámulatos, milyen attribútumokkal jelennek meg a történelmi arcképcsarnok főszereplői: a magyar-lengyel kapcsolatokban kulcsszerepet játszó Szent Hedvignek a rózsák, a rokka és a szerelem nyila mellett babérkoszorú is jár. Báthory bölcsességét Minerva-fej jelképezi, miközben Szaniszló Ágost királynak a családi címerben látható ökör jutott, nem feltétlen sértő szándékkal.

Az „*imaginárius haza*” térképét útirajzok és tájleíró költemények formálják, ami azért volt különösen fontos, mert a cenzúra miatt nem lehetett nyíltan nemzetről és hazáról beszélni. Vannak, akiket megmosolyogtat a hazafias kánon átadásához szükséges buzgalom, nem kerüli el a figyelmüket a leegyszerűsítéshez vezető stilizálás. Mégis érdemes elgondolkodnunk azon, hogy mit jelentett a privát szférába visszaszorulva, ellenséges környezetben elvégezni azt a munkát, amelyre ma csak sztárgázsiért vállalkoznak az országimázst formáló főhivatalok (és akkor még nem tértem ki arra, hogy milyen hatékonysággal).

A másokról alkotott kép is formálja a nemzeti önismeretet, a gyermekirodalom művelői ezért a szomszédokról alkotott etnikai sztereotípiákat is közvetítik. Nem meglepő, hogy a németek és az oroszok elég rémisztőek, a nem birodalmi népek viszont – litvánok, kozákok, ukránok, zsidók – egyedi árnyalatokkal gazdagíthatják a régiók sokszínűségét. E művek szerzői olyan látens olvasóknak írtak, akik rabságban születtek, és aligha érik meg a szabad Lengyelországot, de a távoli cél, a függetlenség kivívása csak akkor elérhető, ha az új nemzedékek megőrzik identitásukat, majd átadják az utódoknak. Akiknek persze az lesz első dolguk, hogy lerombolják a romantikus kánont – de ezt akkor még nem lehetett tudni.

Pálfalvi Lajos

Felhasznált irodalom és rövidítések

HORATIUS

1989

Horatius összes művei Bede Anna fordításában. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.